

ABSTRAKTSIYA SAN'ATNING NAZARIY ASOSLARI

Xudayberdiyeva Kamola Furqatjon qizi

Guliston davlat universiteti

Rangtasvir (dastgohli) yo'nalishining

3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr tasviriy san'atidagi eng muhim va munozarali yo'nalishlardan biri abstrakt san'atning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Abstraksionizmning falsafiy ildizlari, uning vujudga kelishiga sabab bo'lgan ijtimoiy-tarixiy omillar, asosiy nazariy tamoyillari va estetik qarashlari yoritiladi. Maqolada V. Kandinskiy, K. Malevich, P. Mondrian kabi asoschilarning badiiy konsepsiyalari, abstrakt san'atning lirik va geometrik yo'nalishlari, shuningdek, uning O'zbekiston tasviriy san'atida tutgan o'rni haqida so'z yuritiladi.

Tayanch so'zlar: abstrakt san'at, abstraksionizm, nazariy asos, lirik abstraksiya, geometrik abstraksiya, suprematizm, neoplastitsizm.

Abstrakt san'at (lotincha abstractus – mavhum) yoki abstraksionizm XX asr boshlarida Yevropa mamlakatlarida vujudga kelgan va tez orada butun dunyoga tarqalgan tasviriy san'at oqimidir. Ushbu yo'nalish rangtasvir, haykaltaroshlik va grafikada real narsa va hodisalarni tasvirlashni rad etib, shakl va ranglarning mustaqil badiiy ifoda vositasi sifatidagi imkoniyatlarini o'rganishga asoslangan. Abstrakt san'atning paydo bo'lishi nafaqat san'at tarixidagi burilish nuqtasi, balki insonning dunyoqarashi, idroki va borliqni tushunish usullariga oid yangicha falsafiy qarashlarning badiiy ifodasidir.

Ushbu maqolada abstrakt san'atning nazariy asoslari, uning asoschilari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar, yo'nalishdagi asosiy oqimlar va ularning o'ziga xos xususiyatlari hamda bu san'atning O'zbekistondagi rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Abstrakt san'atning nazariy asoslarini tushunish uchun avvalo "abstraksiya" tushunchasining mohiyatiga murojaat qilish zarur. Abstraksiya lotincha "abstractio" so'zidan olingan bo'lib, "chalg'itish", "ajratish" ma'nolarini anglatadi. Bu obyektning ahamiyatsiz belgilaridan chalg'ib, uning muhim, zaruriy xususiyatlarini ajratib olishga asoslangan aqliy operatsiyadir. Kundalik hayotda inson doimiy ravishda mavhum tushunchalar ("osmon", "pul", "vaqt") bilan ishlaydi, bu esa borliqni soddalashtirilgan holda idrok etish imkonini beradi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Yevropada yuz bergan tub ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, urushlar, texnik taraqqiyot va falsafiy ongning yangilanishi an'anaviy san'at mezonlariga nisbatan shubhalarni kuchaytirdi. Fotografiyaning rivojlanishi realistik tasvirga bo'lgan ehtiyojni kamaytirdi, natijada rassomlar yangi ifoda vositalarini izlashga majbur bo'ldilar. Aynan shu davrda

san'atning vazifasi nafaqat ko'rinayotgan narsani aks ettirish, balki rassomning ichki kechinmalari, hissiyotlari va ruhiy holatini ifodalash ekanligi haqidagi g'oya kuchaydi. Abstrakt san'atning asosiy tamoyillaridan biri – tasviriylikdan, ya'ni narsa va hodisalarning tashqi qiyofasini aks ettirishdan voz kechishdir. Bu bilan abstraksionistlar san'atni tabiatga taqlid qilish majburiyatidan ozod qilishga intildilar. Ular uchun rang, chiziq, nuqta va geometrik shakllar mustaqil badiiy ahamiyatga ega bo'lgan elementlar sifatida namoyon bo'ldi. Abstrakt san'at namoyandalari san'at borliqning emas, balki san'atkor his-tuyg'ularining in'ikosi, degan g'oyani ilgari surdilar. Ular ijodida his, tuyg'u, xayol borliqdan uzilgan chiziqlar va ranglar uyg'unligida namoyon bo'ladi. Bunda shakl va mazmun bir-biriga singib ketadi, an'anaviy tushunchadagi mazmun va shakl o'z mohiyatini yo'qotadi. Abstraksionistlar rang va shaklni tabiiy obyektlardan butunlay mustaqil holda, ularning ichki energetik va emotsional xususiyatlariga asoslangan holda ishlatdilar. Masalan, V. Kandinskiy ranglarning musiqiy garmoni bilan bog'liqligini nazariy jihatdan asoslab berdi.

Vasiliy Kandinskiy – rang va musiqa sinesteziyasi. Rus rassomi Vasiliy Kandinskiy (1866-1944) abstrakt san'atning asoschilaridan biri va lirik abstraksiyaning eng yirik vakilidir. Uning “Ruhiyatdagi san'at” (1911) va “Nuqta va chiziq tekislikka” (1926) nomli nazariy asarlari abstrakt san'atning dastlabki va eng muhim manifestlaridir. Kandinskiy ranglarni musiqiy ohanglar bilan qiyoslab, har bir rangning o'ziga xos “ruhiy ovozi” borligini ta'kidlagan. Uning fikricha, rang va shakl inson ruhiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi va bu ta'sir hech qanday narsa yoki hodisaning tasviriga bog'liq emas.

Kazimir Malevich – suprematizm va “Qora kvadrat”. Kazimir Malevich (1879-1935) suprematizm – geometrik abstraksiyaning radikal yo'nalishi – asoschisidir. Uning “Qora kvadrat” (1915) asari butun san'at tarixidagi eng provokatsion va falsafiy asarlardan biridir. Malevichning fikricha, suprematizm san'at “nol shakli”ga yetib boradi, ya'ni u obyektiv dunyodan butunlay uziladi. “Qora kvadrat” bilan Malevich yangi, hech qanday obrazga bog'liq bo'lmagan haqiqat – “abstrakt haqiqat”ni kashf etdi.

Piet Mondrian – neoplastitsizm va “universal uyg'unlik”. Golland rassomi Piet Mondrian (1872-1944) neoplastitsizm yo'nalishining asoschisidir. U ijodida faqat uchta asosiy rang (qizil, ko'k, sariq) va ikkita “norang” (oq va qora), hamda faqat gorizont va vertikal chiziqlardan foydalangan. Mondrian bu cheklovlarni “universal uyg'unlik” va “mutlaq haqiqat”ga erishishning yagona yo'li deb bilgan.

Abstrakt ekspressionizm va urushdan keyingi rivojlanish. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda abstrakt san'at rivojida yangi bosqich – abstrakt ekspressionizm yuzaga keldi. Ushbu maktab asosan AQShda (Nyu-York) rivojlanib, “sof psixik avtomatizm”, g'ayriixtiyoriy subyektiv turtki, tasodifiy rang va sifatlar

uyg'unligini asosiy usul qilib oldi. Ushbu yo'nalishning eng mashhur vakili – Jekson Pollok bo'lib, u rangni tuvalga to'kish, sachratish usulidan foydalangan. 1950-yillarda Yevropa va Amerika mamlakatlari tasviriy san'atida abstrakt san'at ustun yo'nalishga aylandi. 1960-yillarda uning "Opart" (optik san'at) kabi yangi ko'rinishlari rivojlandi.

Xulosa qilib aytganda, abstrakt san'at XX asr san'atidagi eng muhim va ta'sirli yo'nalishlardan biri bo'lib, u tasviriy san'atning mohiyati, vazifalari va chegaralariga oid an'anaviy tushunchalarni tubdan o'zgartirdi. Uning nazariy asoslari – obyektiv tasvirdan voz kechish, ruhiy haqiqatning badiiy ifodasi, rang va shaklning mustaqil ahamiyati – san'atni tabiatga taqlid qilish majburiyatidan ozod qildi. V. Kandinskiy, K. Malevich, P. Mondrian kabi asoschilarning falsafiy-badiiy konsepsiyalari abstrakt san'atning ikki asosiy yo'nalishi – lirik va geometrik abstraksiyaning shakllanishiga olib keldi. Ushbu yo'nalishlar jahon san'atining keyingi taraqqiyotiga, jumladan O'zbekiston tasviriy san'atining rivojiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Abstrakt san'at turli tanqidlar uchragan bo'lsa-da (A. Kamyu va boshqalar), uning san'at tili va ifoda vositalarini boyitishdagi hissasi beqiyosdir. Bugungi kunda abstraksionizm nafaqat san'at tarixining bir qismi, balki zamonaviy rassomlarning ijodiy izlanishlari uchun asosiy manbalardan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. "Abstrakt san'at". Birinchi jild. Toshkent, 2000.
2. Karshiboyeva Dilafuz Boxodirovna. (2026). The Role Of Composition Laws In Developing Students' Artistic Thinking In Fine Art Education. *Stanford Database Library of International Journal of Pedagogics*, 6(02), 133–138. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume06Issue02-33>
3. Karshiboeva D. B. The role of composition in activation of creative abilities //Экономика и социум. – 2025. – №. 3-1 (130). – С. 152-156.
4. Boxodirovna K. D. KOMPOZITSIYA FANINI O 'QITISHDAGI INNOVATSION USULLARINING AHAMIYATI //YOSH OLIMLAR, MAGISTR VA IQTIDORLI TALABALARNING ILMIY FAOLIYATINI OSHIRISHDA ULARGA QARATILGAN KREATIV G 'OYALAR, YECHIM VA TAKLIFLAR. – 2025. – T. 3. – №. 26. – С. 35-39.
5. Karshiboeva D. B. THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE METHODS IN TEACHING COMPOSITION //Экономика и социум. – 2025. – №. 3-1 (130). – С. 147-151.
6. Boxodirovna K. D., Bunyodovna B. T. PUANTILIZM VA ABSTRAKTSIYA USLUBLARIDA" BAHOR IFORI" MAVZUSI //MASTERS. – 2025. – T. 3. – №. 2. – С. 142-146.
7. Bohodirovna K. D. TASVIRIY SAN'ATDA O'ZBEK MILLIY O'YINLARI KOMPOZITSIYASINING YORITILISHI VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2024. – T. 7. – №. 12. – С. 34-37.